

ДІАЛЕКТНА ТЕКСТОТЕКА: ФОРМУВАННЯ ТА ІНФОРМАТИВНІСТЬ

*Ірина Задорожня, молодший науковий співробітник Інституту української мови Національної академії наук України, Київ, Україна, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4418-3158>
DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_conf/25012021/7360*

Abstract. *The article reviews the problem of Ukrainian dialectic textography. This scientific area has been recently enriched with new works. This article focuses on dialectic text. Text is one of the important tools to represent dialect materials. For example, small text fragments show how can a lexeme behave in a speech-space. One of the dialects of the central region of Ukraine was chosen for the analysis, as this dialect specifically is one of the ancestors of the modern Ukrainian literary language. The subject of the presented fragments is associated with popular geographical terminology. This vocabulary is closely related to primordial history and culture. This thematic group is archaic. It has not yet become the object of a separate study, which would represent the whole variety of dialects from the entire territory of Ukraine. Up until today, there are only a few regional works.*

Keywords: *Ukrainian dialect, dialect text, spoken language, geographical terminology, literary standard.*

Вступ. Упродовж останніх десятиліть українська діалектна текстологія збагатилася новими працями: видано низку збірників діалектних текстів із різних територій України, зокрема праці за редакцією П. Ю. Гриценка [7], Г. Л. Аркушина [2; 1], Г. І. Мартинової [4; 6], В. В. Леснової [5], М. С. Делюсто [10], а також збірники текстів, що тематично спрямовані: Т. М. Тищенко [12], І. В. Гороф'янюк [11] тощо; частина текстів досі залишається рукописами, оскільки їх сформовано як додатки до дисертацій із діалектології.

Різномасштабність дослідження, евристичну цінність, актуальні теоретичні і практичні проблеми діалектної текстології вміщено в збірнику матеріалів Міжнародної наукової конференції «Діалектний текст як джерело лінгвістичних студій» [9]. Безумовно, діалектний текст має широке поле інформаційного потенціалу та значно переважає над іншими типами лінгвістичних джерел: атласами, словниками, монографіями та ін.

Увесь український континуум крізь призму діалектних текстів представлено лише єдиною працею «Говори української мови. Збірник текстів» [8], що не стала, на жаль, прикладом для наслідування. Очевидною проблемою формування діалектної текстотеки була і залишається всеохопність мовного простору всієї території України: на сьогодні збірники діалектних текстів представляють фрагментарно різні частини України та фіксують лексику різноматематичну або тематичні записи носіїв говірок.

На думку П. Ю. Гриценка «ефективність створення діалектної текстотеки та її опрацювань залежить від поєднання цілеспрямованого пошуку задалегідь визначених мовних явищ із власне спонтанним записуванням різноматематичних оповідей наратора, його розмов з експлоратором-реципієнтом діалектного мовлення, діалогів і полілогів носіїв говірок» [9, с. 114-115]. Для визначення незаповнених лакун варто проаналізувати вже наявні праці: визначити, діалектне мовлення яких території представлено і яке потребує фіксації; тексти яких тематичних груп представлено найбільше і найповніше; встановити єдину систему правил транскрибування говіркового мовлення; звернути увагу на формування єдиної програмно-питальника, яка зможе систематизувати корпус діалектного матеріалу, а також бути використаною не лише для спеціального тематичного дослідження говірок, а й скеровувати спонтанне мовлення інформантів під час запису діалектних текстів.

Матеріали і методи. Інформативність діалектного тексту багатоаспектна та беззаперечна: охоплено одночасно всі мовні рівні та збережено лінгвальну інформацію про репертуар одиниць, їхні функції тощо; показано механізми сприймання та кодування інформації, метамовну свідомість діалектоносія; відтворено звичаєвість, обрядовість, глибинні фольклорні знання та ін. Для прикладу наводимо фрагменти текстів, що записані в с. Підставки Золотоніського району Черкаської області, презентуючи лівобережні північні середньонадніпрянські говірки. Ці говірки лягли в основу сучасної української літературної мови. Інформація, подана в текстах, пов'язана із народною географічною термінологією. Така тематична група лексики обрана зумисне через високий рівень інформативності, оскільки окрім насиченого реалемного плану, географічні терміни тісно пов'язані зі споконвічною історією та культурою певного народу.

Результати дослідження. Фрагменти текстів живої розмовної мови подано за традиційною в українському мовознавстві фонетичною транскрипцією, апробованою в «Атласі української мови» [3]. Власні назви подано з великої літери (прізвища, назви сіл, кутків, урочищ тощо). Для правильного прочитання окремих знаків додаємо коротке пояснення: ['] – наголос; [/] – коротка пауза; [//] – довга пауза; [˘] – напівпалаталізація; [˙] – палатальність; [и^е] – переднього ряду, середнього підвищеного ступеня підняття, нелабіалізований; [л^о] – апікальний боковий ясенний сонант; [:] – довга вимова приголосного.

У текстах курсивом виділено лексеми, які належать до системи народної географічної термінології.

Перший фрагмент: [о'це йа ни з'найу / ч'и це п'равада / ч'и брих'н'а / ну о'це там кри'ниц'а вийшл'а / о'то з'наїте кри'нич'ка / о'то вийшл'а во'на спид го'ри / о'там родни'ч'ок був спид го'ри / а тут бул'а в нас / хо'дил'а / ну ка'зал'и во'но йасно'видни'ц'а во'на / х'тойзна / о'тут жи бул'а ц'ерква в нас / мо ти й за'м'ітиш / о'тут / у Нас'т'і / і с'уди хо'дил'а Мил'ан'і'я / во'на бул'а нач'і н'і'ма / а бал'акал'а / то ка'зал'а шо там / на го'р'і вил'икий мана'стир був / а це ж каут' / шо у нас тут 'море бул'о / а це де с'т'інка / о'то 'бач'иш йа'ри / о'то та'к'і за'л'иви бул'и / і о'то хрест / о'то кам'іний на го'р'і / о'то 'кажут' там при'ч'ал'увал'ис'а ч'ов'ни до 'того хри'ста / о'це ж і на 'гору / то 'наше ж сил'о 'дуже в до'л'ин'і / в во'д'і / 'ран'ши ж ка'зал'и / ну 'ран'ши до вой'ни / икс'пид'іц'і'я при'й'жал'а / там 'кол'о 'Кос'іковшч'ини дес' пото'нув ко'рабел' / з'найіш де 'Кос'іковшч'ина // о'це пай'овий л'іс / а за пай'овим л'ісом там 'кос'іковшч'ина / там до Богдан'ів / Богдани ж 'тоже на го'р'і / а це ми вни'зу т'іки / там 'город був на го'р'і / а це тут все 'море бул'о / а то'д'і йак на'падал'и та'тари / на с'уди ж / то во'ни л'уди то'д'і т'ікал'и / та о'то о'це вго'р'і ви'копувал'и со'б'і зим'л'анки / і о'то в тих зим'л'анках хо'вал'ис' / а то'д'і / йа'кийс' ба'гатий був Кал'еник / шо о'то на там / та о'то вже Кал'еники наз'вал'и те сил'о'//].

Другий фрагмент: [бул'о ж йак ми той па'хайімо ц'і бур'аки / то о'то ч'отириста п'ятди'с'ат метр'ів од по'садки до по'садки / а во'на ни 'сирид пол'а а так нач'і до по'садки / о'то така мо'зил'а насипана // горб такий же ж / такий ну 'гарно висо'ч'ен'кий горб / і о'то йо'го називал'и 'робл'и'ниці'ю / це ж во'но в мене остал'ос'а ше ж од стар'іх л'удей та 'робл'и'ни'ц'а / бо каут' бул'о ж / куди на роботу / до 'робл'и'ни'ці / це вже з'найут' / ти'пер во'но о'це ж ц'і пол'а под'іл'ил'и / шо там 'перше друге трет'е ч'ит'верте / а то о'то бул'о там / або куди / п'ід'верби на роботу / або за 'верби / бо там о'так 'сирид пол'а во'но / ни 'сирид пол'а / а так ка'зат' / ну / хутор'ну до'рогу ж ти о'ц'у з'найіш / та о'то туди йак до дуб'ини / до о'того л'ісу / до 'первого / це ж во'но дубина називал'и: 'а // а ч'о'го дубина / х'тойзна / йа туди ж 'дужи ни за'ходил'а туди / ч'и во'но / ну об'с'ч'е ж во'но так 'тожи із 'давн'іх давен називал'ос'а дубина / а та 'робл'и'ни'ц'а / к'ім во'на насипана / 'можи во'но / з'найіш / стар'і л'уди то 'можі'ше / ну стар'іш'і мене / то мо й з'найут' / ну та'ке ж / 'сирид пол'а / х'тойзна йа'кої во'но / йак то каут' висо'ти / во'но вже ка'е го'да / то ст'ал'о ж во'но й роз'ору'вац'а / з'найіш / ти'пер же ж тра'ктора вил'ик'і / то во'но роз'ору'ец'а / а 'ран'ши' / то бул'о ж пр'амо / така 'гарна / така х'тойзна ж йа'кої ка'зат' би вил'ич'іни / так йак о'це 'можі'мо'йейі п'і'вхати / висо'ч'ен'ке ж та'ке на'сипане / а хто йо'го на'сипав / то хто йо'го зна / а о'це ж за шл'ахом / бач' зга'дал'а за до'л'ину / ко'ровникова до'л'ина називал'ас'а // во'на над ил'ахом / 'дужи во'на така гл'ибока до'л'ина / то то називал'и ко'ровникова / а ч'о'го во'на називал'ас'а / во'но ж з'найіш йак то каут' / ше ж / ну ше ж мо'ї бат'ки йак жил'и / то во'но ж бул'и йак то каут' і ба'гат'і й 'б'ідн'і / а ц'і ж ба'гат'і'ї то во'ни ж мал'і 'земл'у / то х'тойзна ч'и во'но мо йа'кого / в нас жи ж йе в сил'і д'ід ко'ровник / то х'тойзна / мо то йо'го зим'л'а там / йо'го бул'а / а о'це пол'е ж / во'но ж це вже йа са'дил'а / це вже йа са'дил'а / о'це у л'и'вадку йак повир'нут' / о'це нал'ево ж го'ра / то во'но туди 'дал'і 'дал'і 'дал'і / бул'о са'ма ца о'р'и'шина / л'и'щина / а то'д'і / а тут 'гол'о бул'о / а то'д'і о'то уже йа з'найу / шо йа са'дил'а / та'к'і ко'пал'и л'унки / і о'то в т'іх л'унках ми са'дил'и це ди'рив'це / і ти'пер же ж це о'там л'іс / йа ж там ни бу'вайу //].

Подаємо закурсивлені назви в алфавітному порядку у формі словникових статей, які нам вдалося сформулювати, спостерігаючи за матеріалом у тексті.

ГОРА [го'ра] – гора, велике підвищення.

ГОРБ [горб] – горб.

ДОЛИНА [до'лина] – долина

ДУБИНА [ду'бина] – мішаний ліс із перевагою дуба.

ЗАЛИВ [за'лив] – місце біля річки, яке заливає вода.

ЗИМЛЯНКА [зим'л'анка] – викопана чи вирита яма в землі, яка слугує тимчасовим житлом.

КРИНИЦЯ [кри'ниц'а] – криниця; криниця в лісі.

КРИНИЧКА [кри'нич'ка] – криниця; криниця в лісі.
ЛИВАДКА [ливадка] – невелика ділянка із сінокісною травою.
ЛІЩИНА [л'іш'ч'ина] – зарості ліщини.
ЛУНКА [лунка] – квадратна яма для посадки дерева.
МОГИЛА [мо'гила] – насипаний горб на полі.
МОРЕ [море] – місце, де нагромаджується та зберігається вода, водосховище.
ОРИШИНА [ор'ішина] – зарості ліщини.
ПОЛЕ [поле] – земельна ділянка, на якій росте певна культура.
ПОСАДКА [по'садка] – смуга лісу, що слугує межею поля.
РОБЛЕНИЦЯ [робле'ниц'а] – насипаний горб на полі.
РОДНИЧОК [родни'ч'ок] – джерело.
СТІНКА [с'т'інка] – глиняна гора, поросла лісом.
ХУТОРНА ДОРОГА [хутор'на до'рога] – ґрунтова дорога між полями різних колгоспів.
ШЛЯХ [шл'ах] – головна дорога за селом.
ЯР [йар] – яр.
КОСІКОВЩИНА, ПАЙОВИЙ ЛІС – топоніми; назви лісів на території досліджуваного ареалу.

Обговорення результатів. Навіть такі невеличкі фрагменти діалектного мовлення дають можливість зафіксувати чималу кількість термінів народної географії, а окрім того зафіксувати особливості говірки. Зауважимо, що представлені тексти записано в одному населеному пункті, де побутує лише одна говірка.

Висновки. Здійснюючи порівняльний аналіз зафіксованих термінів із сучасною літературною нормою, можемо стверджувати про те, що значення деяких термінів перенесено до літературного стандарту (наприклад, гора, горб, долина, дубина, криниця, поле, яр), хоча часто ці лексеми у говірках мають значно ширшу семантику, зважаючи на реалемний план прояву; деякі терміни до народної географічної термінології перейшли з інших терміносистем (наприклад, лунка, стінка). Спостережено також явище синонімії (криниця, криничка; ліщина, орішина). Але найбільшої уваги заслуговують саме локальні утворення (орішина, роблениця, хуторна дорога, шлях), які в текстах можуть бути описані або пояснені діалектоносієм, що полегшує розуміння реалії та особливостей її розташування, функціонування та ін.

Подібна фіксація скерованого за тематичним питальником монологічного матеріалу дає можливість якнайповніше охопити діалектний мовленнєвий простір, а також поступово формувати і наповнювати базу української діалектної текстотеки.

REFERENCES

1. Arkushyn, G. L. (2012) *Voices from the Beresteyshchyna: texts* [Голоси з Берестейщини: тексти]. Lutsk.
2. Arkushyn, G. L. (2010) *Voices from the Volyn Polissya* [Голоси з Волинського Полісся: тексти]. Lutsk.
3. Matviyas, I. G. *Atlas of the Ukrainian language* [Атлас української мови]. (1984 - 2001). Kyiv: Scientific thought.
4. Martynova, G. I. *Dialects from the western Poltava region. Corpus of dialect texts* [Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів] (2012). Cherkasy.
5. Liesnova, V. V. *Dialects from the Eastern Slobozhanshina: corpus of dialect texts* [Говірки Східної Слобожанщини: збірник діалектних текстів]. (2013). Lugansk.
6. Martynova, G. I. *Dialects from the Cherkasy region. Corpus of dialect texts* [Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів]. (2013). Cherkasy.
7. Hrytsenko, P. Y. *Dialects from the Chornobyl zone: system description* [Говірки Чорнобильської зони: Системний опис]. (1999). Kyiv.
8. Nasarova, T. V. *Dialects of the Ukrainian language. Corpus of dialect texts* [Говори української мови. Збірник текстів]. (1977). Kyiv.
9. Hrytsenko, P. Y. *Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies* [Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій] (2015). Kyiv.
10. Deliuosto, M. S. *Ukrainian dialect from the region over the Danube: corpus of dialect texts* [Українська наддунайська говірка: збірник наддунайських текстів]. (2016). Ishmael.
11. Horofianiuk I. V. *The memory candle is burning. The fire did not go out: Corpus of dialect texts of witness to the Holodomor* [Палає пам'яті свіча. Вогонь – не згас: Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів]. (2014). Vinnytsia.
12. Tyshchenko T. M. *The family rite from the Eastern Polissya: lexicographical and textual descriptions* [Східнополіський родинний обряд: лексикографічний і текстовий опис]. (2014). Uman.